

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

[PROF. DR. ÂDEM CEYHAN'A 60. YAŞ ARMAĞANI]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1476694

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024

ss. 643-666

Makalenin Geliş

Tarihi

01/05/2024

Makalenin

Kabul Tarihi

29/05/2024

Yayın Tarihi

30/06/2024

DÂSTÂN-I SÜHRÂB B. RÜSTEM'DEKİ DEYİM ÇEVİRİLERİNİN EŞDEĞERLİK BAKIMINDAN TAHLİLİ

Emrullah YAKUT¹

Dincer DİNÇ²

ÖZET

17. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Abdi'nin *Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem* tercümesinin tespit edilebilen en eski nüshası 1638 yılında istinsah edilmiştir. Bu eser; *Şâhnâme*'de yer alan Rüstem ile Sührâb'ın trajik öyküsünün manzum-mensur bir tercümesidir.

Çeviri faaliyeti, farklı kültürel tecrübeler ve diller arasındaki yapısal farklılıklar sebebiyle kendi içinde zorluklar barındıran bir süreçtir. Her çevirmen bu zorlukları aşmak için birtakım yollara başvurmak durumundadır. Mecazi anlamlar ve kültürel unsurları ihtiva etmesi dolayısıyla deyim ve atasözü çevirileri; çeviri kararları ve stratejileri açısından zengin veriler sunan dil unsurlarıdır.

Bu çalışmada Abdi tercümesindeki deyim içeren ifadeler, kaynak metindeki mukabilleriyle karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmada söz konusu deyimler; Mona Baker'in deyim çevirileri için tespit ve teklif ettiği çeviri stratejileriyle tahlil edilmiştir. Ayrıca

¹ Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD., emrullahyakut@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1268-1806

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, dincerdincer777@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2398-8221

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

[Prof. Dr. Âdem CEYHAN Armağanı]

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024 ss. 643-666

günümüz ile 17. yüzyıldaki çeviri anlayışı arasındaki benzerlik ve farklılıkları görebilmek için incelemeye konu olan ifadelerin Necati Lugal tercümesindeki karşılıkları da ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Şāhnâme, Sührâb, Abdî, çeviri, deyim, eşdeğerlik

ANALYSIS OF IDIOM TRANSLATIONS IN DASTAN-I SÜHRAB B. RÜSTEM IN TERMS OF EQUIVALENCE

ABSTRACT

The oldest identified copy of Dastan-ı Sührab b. Rüstem translation by Abdi, who is estimated to have lived in the 17th century, was copied in 1638. This work; It is a verse-prose translation of the tragic story of Rüstem and Sührab in *Şahname*.

Translation is a process that has its own difficulties due to different cultural experiences and structural differences between languages. Every translator has to resort to some methods to overcome these difficulties. Since they contain figurative meanings and cultural elements, the translation of idioms and proverbs are language elements that provide rich data in terms of translation decisions and strategies.

In this study, idiomatic expressions in Abdi's translation were compared with their counterparts in the source text. In the comparison, the idioms in question were analyzed according to the translation strategies determined and proposed by Mona Baker for idiom translations. In addition, in order to see the similarities and differences between today's and the 17th century translation understanding, the equivalents of the expressions in question in the Necati Lugal translation were also discussed.

Keywords: Shahnameh, Sohrab, Abdi, translation, idiom, equivalence

GİRİŞ

Firdevsî'nin (ö. 1020[?]) kaleme aldığı ve yazımı 1018 yılında tamamlanan (Kanar 2010:289) *Şāhnâme*'nin ilk tercümesi II. Murad'ın (1421-1444, 1446-1451) emriyle hicri 854 yılında (m. 1450/1) ismi bilinmeyen bir mütercim tarafından yapılmıştır. Eserin ikinci bölümünü ihtiva eden bu tercüme (TSMK, Hazine, nr. 1518) mensurdur. İkinci tercüme, Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin (1501-1516) isteğiyle hicri 916 yılında (m. 1511) Şerifi'nin yaptığı manzum tercümedir. Eserin iki ciltten oluşan mütercim hattı nüshası (TSMK, Hazine, nr. 1519) 56.506 beyittir. Üçüncü tercüme, II. Osman'ın (1618-1622) emriyle Medhî mahlaslı Derviş Hasan tarafından yapılan mensur tercümedir. Dönemin meşhur kıssa-hânlarından biri olan Medhî'nin; Kanuni Sultan

Süleyman (1520-1566) III. Murad (1574-1595), I. Ahmed (1603-1617) ve II. Osman dönemlerinde yaşadığı söylenebilir (Akarvardar Koçak 2022:961). Bir diğer tercüme, İÜ Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü TY6131-6133'te kayıtlı 1773'te istinsah edilen ve mütercimi belli olmayan 1359 varaktan³ müteşekkil mensur tercümedir. İBB Kütüphanesi, Muallim Cevdet, nr. 101'de kayıtlı hicri 1012 yılı (m. 1603) yılında yapılan mensur tercüme, *Şahnâme*'nin ilk yarısını ihtiva etmektedir. Eyüp Sabri Paşa'ya nispet edilen Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, nr. 370 ile kayıtlı 1227 yılına (m. 1812) tarihlenen çeviri, mensur ve muhtasar bir tercümedir (Kültürel 2010:290-91).

1945-1993 yılları arasında Necati Lugal'in *Şahnâme*'nin ilk 20.000 beytini ihtiva eden çevirisi, 2016 yılında Nimet Yıldırım tarafından tamamlanmıştır. Bu çeviriler dışında *Şahnâme*'deki belli kahramanların macerasını ihtiva eden kısımlara münhasır yapılan çeviriler de vardır. Bunlardan biri Fransa Millî Kütüphanesi Turc 906, 907, 908 numaralarıyla kayıtlı, 3 cilt 96 varaktan oluşan *Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem*⁴ adlı tercümedir. Abdî adlı bir mütercime ait olduğu düşünülen manzum-mensur bu tercüme, Philibert Deval (1716-1771) tarafından 1148/1736 yılında Fransızcaya çevrilmiştir. Nüshanın her cildinin başında Türkçe tercümenin Fransızcaya çevirisi mevcuttur. Eserin, Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi 3488/1 demirbaş numarasıyla kayıtlı 1047 /1638 yılına tarihlenen bir başka nüshası daha mevcuttur. Bu nüshanın bazı sayfaları kopuktur (Özyurt 2023:60).

Bu çalışmada *Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem* adlı eserdeki deyim tercümeleri kaynak metinle karşılaştırılmıştır. Deyim çevirilerinin tasnifi ve incelenmesinde Mona Baker'in deyim tercümesi stratejileri esas alınmıştır. Tespit edilen deyimlerin Necati Lugal çevirisindeki karşılıkları da incelemeye dâhil edilmiştir. Böylece günümüz çeviri anlayışı ile 17. yüzyıldaki çeviri tarzını mukayese etmek amaçlanmıştır.

Amaç

³ Orhan Şaik Gökyay (2007:44) eserin varak sayısını 1778 olarak tespit etmiştir. Her cildin sonundaki varak numarasının toplanmasıyla elde edildiği anlaşılan bu toplam hatalıdır. Ancak 3. cildin varak numarası 2. cildin devamı şeklindedir ve 419'dan başlamaktadır. Söz konusu durumdan kaynaklanan varak sayısı hakkındaki bu yanlış bilgi sonradan kaleme alınan birçok tezde ve makalede tekrar edilmektedir (Yakut 2021:733).

⁴ Sührâb ile Rüstem'in macerasını konu alan bu Türkçe tercüme nüshası, Fransızca çeviriyle birlikte bulunmaktadır ve eser "*Histoire de Suhrab, fils de Rustem*" (Rüstem oğlu Sührâb'ın Tarihi) ismiyle kayıtlıdır. Türkçe tercümenin ilk kısmının başlığı "*Dâstân-ı Sührâb-ı Nev-civân bâ Pezereş Rüstem-i Destân*"dır. Bu makalede Abdî'nin Türkçe tercümesinden *Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem* olarak bahsedilecektir.

Abdî tarafından kaleme alınan *Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem*'de *Şâhnâme*'deki Farsça deyimlerin Türkçeye nasıl çevrildiğini tespit etmek, böylece modern çeviri stratejileri açısından benzer ve farklı yönlerini ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Yöntem

Abdî'nin, deyim çevirilerinde izlediği yolu tahlil edebilmek için deyimlerin geçtiği kısımlar ve kaynak metinde onlara karşılık gelen ilgili beyitler tespit edilmiştir. Günümüz çeviri stratejisiyle bir farklılık olup olmadığını görmek için ayrıca ilgili beyitlerin Necati Lugal tercümesindeki karşılıkları da konulmuştur. Deyim çevirilerinin sınıflandırılmasında Mona Baker'in deyim çevirileri için oluşturduğu tasnif esas alınmıştır.

1. Çeviri faaliyeti ve deyimlerin çevirisi

Kaynak metne bağlılık bakımından çeviri, tarihsel olarak sadık (*fidel*) ve serbest (*free*) olmak üzere ikiye ayrılır. Özellikle kutsal kitap çevirilerinde (Stolze 2013:24) ve dil öğretimi için kullanılan metinlerde (Yakut 2019:56) kaynak metne söz dizimi düzeyinde bir sadakatten söz edilebilir. En eski çeviri faaliyetlerinde tercih edilen bu tarzdaki çevirilerin bir kısmı satır arası veya satıraltı (*interlinear*) çeviri şeklindedir. Türk edebiyatında; Kur'ân-ı Kerim, fıkıh kitapları, sözlük, medrese kitapları ve *Bostân*, *Gülistân* gibi bazı kült edebî metinlerin çevirisinde satıraltı tercümelere rastlanmaktadır (Ertürkoğlu 2023:139-64).

Estetik kaygıların öne çıktığı, hedef dilin yapısının önemsendiği edebî metin çevirileriyle birlikte ise serbest çeviri anlayışı öne çıkmaya başlar. Serbest çeviride, kaynak dilden farklı olarak Türkçeye aktarım esnasında fazla ya da eksik kelime kullanımı, sözcük yerine eklerle anlamı tamamlama (Demir Öztürk 2022:41) ve bazen kaynak metni, az ya da çok, genişletecek ölçüde ilave yollarını içerebilmektedir.

Modern çeviri anlayışında; kaynak metin dilinin söz dizimini taklit edecek ölçüde sadık bir çeviri stratejisi iptidaî sayılmakta ve daha da önemlisi hedef dilde hatalı denilebilecek çevirilerle sonuçlanabilmektedir. Bununla birlikte *domestication* (evcilleştirme, yerelleştirme) olarak adlandırılan ve metni, çevrilen dilin yapısına ve kültürüne yakından uyumlu hâle getirme stratejisi Lawrence Venuti (1995:20) tarafından eleştirilir. Bunun karşısında ise kaynak metindeki bilgiyi muhafaza etmek ve anlamı korumak için hedef dilin kurallarını kasıtlı olarak bozmayı içeren *foreignization* (yabancılaştırma)

stratejisini savunur. Bu stratejiye göre örneğin deyimlerin hedef dile aktarımında doğrudan çeviriye daha yakın kalınır ve böylece hedef dildeki okuyucuların kültürel bir zenginlikle ve kaynak dilin ifade biçimiyle karşılaşması umulur.

Günümüzde; kelimesi kelimesine (*word-for-word*) veya birebir (*literal*) çeviri olarak adlandırılan sadık çeviri anlayışı klasik Türk edebiyatı eserlerinin mukaddime ve hâtime gibi metin dışı kısımlarında; *lafzen*, *harfiyyen*, *aynen*, *tahte'l-lafz* gibi isimlerle adlandırılmaktadır (Ertürkoğlu 2023:139). Bu tür çeviriler kaynak metne sadakatın yüksek tutulduğu çeviri anlayışının bir sonucudur. Kaynak dilin söz dizimi özelliklerinin hedef dil lehine feda edildiği ve lafzın değil mananın esas alındığı çeviri anlayışı ise genel olarak *mânen* ve *meâlen* adlarıyla zikredilmektedir. Serbest çevirinin kaynak metinle mesafesi her zaman aynı ölçüde ve nitelikte olmamakta ve kaynak metni aktarma biçimine göre; *ihtisâr* (özetleme), *hazf* (çıkarmak, silmek), *tezyîd* (artırma), *tenkis* (azaltmak), *tebdil* (değiştirmek) ve *tefsîr*, *istihrâc* (derleme) gibi muhtelif isimlerle anılmaktadır (Yazar 2011:214-22).

Çevirinin sadakat ve serbestlik arasında şekillenen mahiyeti deyimlerin çevirisi söz konusu olduğunda karmaşık bir sürece dönüşebilir. Çünkü deyimler; dilin mecazî boyutuyla yoğrulmuştur ve ait olduğu toplumun kültürel hayatından izler taşır. Bir deyimın lafzî çevirisi bazen hedef dilde anlaşılmasız olabileceği gibi bazen de kaynak dilde sahip olmadığı bir mananın ona yüklenmesiyle sonuçlanabilir. Bu sebeple deyimlerin çevirisi, çeviri kuramcılarının, üzerinde ayrıca durdukları konulardan biri olmuştur.

Deyim ve/veya atasözü çevirilerini eşdeğerlik kuramı açısından inceleyen bazı çalışmalar vardır. R. Aksoy Arıkan, Türkçe ve İngilizce atasözü ve deyimlerin çevirisinde “kavramsallaştırma sorunu”nu irdelediği makalesinde başarılı ve başarısız çeviri örneklerini incelemiştir (Aksoy Arıkan 2021). Mehmet İli, İngilizce deyimlerin Türkçeye çevirisinde karşılaşılan sorunları ve çözüm önerilerini Mona Baker kuramı çerçevesinde ortaya koymuştur (İli 2015). O. Deniz Yalçınkaya, *Benim Adım Kırmızı* romanındaki deyimlerin İngilizceye çevirisinden kaynaklanan eşdeğerlik sorunlarını ele almıştır (Yalçınkaya 2020). Hüseyin Selim Kocabıyık, Necip Mahfuz'un *Başkan'ın Öldürüldüğü Gün* adlı romanının Arapçadan Türkçeye yapılan çevirisindeki dil oyunları çerçevesinde deyim çevirilerini de incelemiştir (Kocabıyık 2022). Yalçın ve Büyüksaraç, Fransızcadan Türkçeye yapılan atasözü ve deyim çevirilerini Mona Baker çeviri stratejilerine göre incelemiştir (Yalçın ve Büyüksaraç 2017).

Zeynep Gülzar, Elif Şafak'ın *Aşk* romanının Farsça çevirisindeki "aktarım kusurları" ve sebepleri üzerinde durmuştur (Gülzar 2021).

Şāhnâme'nin Farsçadan Türkçeye çevirisindeki deyimleri Mona Baker çeviri stratejilerine göre inceleyen bu çalışma 17. yüzyıldaki bir çeviriyi ele alması bakımından diğerlerinden ayrılmakta ve böylelikle daha önce yapılmış benzer çalışmalara katkı sunmak amaçlanmaktadır.

Baker (1992:71-78) deyim çevirileri için uygulanan stratejileri dört başlıkta toplamıştır. Bunlar:

1. Benzer anlam, benzer biçimle çeviri (Tam eşdeğerlik)
2. Benzer anlam, farklı biçimle çeviri (Kısmî eşdeğerlik)
3. Açıklama yoluyla çeviri
4. Çıkarma Yoluyla Çeviri (Deyimin çıkarılması)

Bu çalışmada, yukarıdaki dört maddeye “Deyim ilavesi” adlı bir madde eklenmiştir. Abdî tercümesinde tespit ettiğimiz bu durum, kaynak metindeki deyimli bir ifadenin hedef dile deyim kullanılarak çevrilmesini içermektedir.

Abdî tercümesindeki deyimlerin tercümesinde izlenen yolu daha açık hale getirmek ve bir kıyaslama imkânı sunabilmek için, deyimli ifadelerin Necati Lugal çevirisindeki karşılıkları da tabloya eklenmiştir. Bu sayede farklı yüzyıllardaki çeviri yaklaşımlarını görmek amaçlanmıştır.

1.1. Benzer anlam, benzer biçimle çeviri (Tam eşdeğerlik)

Bu strateji, hedef dilde, kaynak dildeki deyimle hemen hemen aynı anlamı taşıyan ve buna ek olarak eşdeğer sözcük öğelerinden oluşan bir deyim kullanılması içerir. Bu tür bir eşleşme ancak ara sıra başarılabilir (Baker 1992:72). Aşağıdaki tabloda, anlam ve biçim bakımından Türkçedeki deyimlerle tam eşdeğerlik arz eden Arapça (Suçin 2013:192), İngilizce (İli 2015:123) ve Fransızca (Yalçın ve Büyüksaraç 2017:821) deyimler için örnekler görülmektedir:

Tablo 1: Benzer anlam ve benzer biçimli deyim çevirisi

Kaynak Dil	Biçimsel çeviri	Hedef dil
حصل على نصيب الأسد	Aslan payı almak	Aslan payı almak
<i>as hot as hell</i>	Cehennem kadar sıcak	Cehennem gibi

		sıcak
<i>looking for a needle in a haystack</i>	Samanlıkta iğne aramak	Samanlıkta iğne aramak
<i>as stubborn as a mule</i>	Katır kadar inatçı	Katır gibi inatçı
<i>Avoir les mains liées</i>	Bağlı ellere sahip olmak	Eli kolu bağlı olmak

Farsça ve Türkçe arasında benzer anlam ve benzer biçimli deyimlerin çokluğu dikkat çekmektedir. Türk ve İran toplumları arasında yüzyıllar boyunca devam eden sosyal, siyasi ve kültürel temas, yapılan çeviriler, Fars edebiyatının yakından takip edilmesi gibi etkenlerin söz konusu durumda etkili olduğu düşünülebilir.

Aşağıdaki beytin çevirisinde iki farklı çeviri tavrı görülmektedir. Lugal çevirisinde benzer anlam farklı biçim yolu izlenirken *Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem*'de ise benzer anlam benzer biçim çevirisi yapılmıştır:

<i>Şâhnâme</i> (Firdevsi)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
چو بشنید رستم سرش خیره گشت / جهان پیش چشم اندرش تیره گشت (Berthels, 1962:II/238)	Bu sözleri duyan Rüstem'in başı sersemlemişti, Dünya gözüne zindan kesildi (Lugal, 1994:II/410)	Rüstem, Sührâb'ın sözlerin işidicek Cihân gözlerine karañu olup (Abdî, 1736:III/22a)

Şâhnâme: cihân piş-i çeşm tire geşt[ten]

Biçimsel çeviri: dünya gözüne karanlık olmak

Necati Lugal: dünya gözüne zindan kesil[mek]

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: cihân gözlerine karanu ol[mak]

Necati Lugal'in çevirisinde KD'deki (kaynak dil) "gözüne karanlık olmak" deyimini "gözüne zindan olmak" şeklinde çevrilmiştir. Bu çeviri; Mona Baker'in benzer anlam farklı biçimle çeviri yöntemine uymaktadır, dolayısıyla kısmi bir eşdeğerlik söz konusudur. Abdî tercümesinde ise benzer anlam ve benzer biçimle bir çeviri yapılmıştır ve tam eşdeğerlik vardır.

<i>Şâhnâme</i> (Firdevsi)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
همی بیلتن را نخواهی شکست	Sen, fil gövdeli Rüstem'i	Rüstem-i Destân'ı bulduğun

همانا که آسان نیاید به دست (Berthels, II/219)	öldürmek niyetindesin ama, o, senin eline kolay kolay geçmez... (Lugal, II/377)	vaqit dağı muqâbil olup darbına tākāt getirüp ġālib olup āsānılığa ele getürmezsın (Abdî, II/27b)
--	--	--

Şāhnâme: be-dest âsân neyâmeden

Biçimsel çeviri: ele kolay gelmemek

Necati Lugal: ele kolay kolay geçmemek

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: ele âsânlılığa getürmemek

Şāhnâme’de kelimesi kelimesine “ele kolay geçmemek” anlamındaki deyim; Lugal çevirisinde “ele kolay kolay geçmemek” şeklinde, *Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem* tercümesinde “ele âsânlılığa getürmemek” şeklinde geçmektedir. “Ele getirmek”⁵ deyimi günümüzde kullanılmamakla birlikte *Tarama Sözlüğü*’nde söz konusu deyim geçmektedir. Dolayısıyla bu çevirinin anlam ve biçim yönünden örtüştüğü söylenebilir. Bu sebeple kaynak dil lehine hedef dilin ifade biçiminden bir taviz verildiği söylenemez. Her iki çeviri de Mona Baker’in benzer anlam benzer biçimle çeviri yöntemine uymaktadır.

Aşağıdaki beyitte geçen deyimın çevirisi de lafzî ve mânânen çevirinin örtüştüğü bir örnektir:

Şāhnâme (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
هنوز از دهن بوی شیر آیدش (Berthels, II/180)	Ağzı henüz süt kokan bir çocuk (Lugal, II/307)	Çoğar ağzında anuñ gerçi kim şîr (Abdî, I/15a/2)

Şāhnâme: ez-dehen henüz bûy-ı şîr âmeden

Biçimsel çeviri: ağzından henüz süt kokusu gelmek

Necati Lugal: Ağzı henüz süt kokmak

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: Ağzında şîr kokar

Her iki tercümede, benzer anlam ve benzer biçim yöntemiyle çeviri yapılmıştır. Kaynak metne lafız düzeyinde sadakatın olduğu çeviriler bazen hedef dilin semantik yapısının göz ardı edilmesini gerektirebilmektedir. Ancak bu örnekte ele alınan deyim, Türkçede de mevcut olduğundan hedef dilin semantik

⁵ Ele getürmek: Ele geçirmek, elde etmek, yakalamak, kazanmak. (Tarama Sözlüğü)

yapısıyla uyumsuzluk arz eden bir örneklik teşkil etmez. *Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem* tercümesinde ilgili kısmın manzum bir çeviri olduğu dikkate alındığında, çevirideki bazı küçük farklılıkların (“henûz” kelimesinin ihmâl edilmesi gibi) ve kelime tercihinin (“şîr” gibi) kafiye ve vezin zaruretinden kaynaklandığı söylenebilir.

<i>Şâhnâme</i> (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
تهمتن یکی ممت بر گردنش بزد تیز و بر شد روان از تنش (Berthels, II/209)	Rüstem, onun boynuna öyle bir yumruk indirdi ki, canı hemen çıkıverdi (Lugal, II/359)	yumruk ile urdu ki bî-hûş olup câmı bedeninden gidüp hãmûş oldı (Abdî, II/18a)

Şâhnâme: Revân ez-tenes ber şoden

Biçimsel çeviri: can bedeninden gitmek

Deyimsel çeviri: ölmek

Lugal tercümesi: Canı hemen çıkıvermek

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: Canı bedeninden gitmek

Necati Lugal çevirisinde benzer anlam farklı biçim yöntemi izlenirken Abdî tercümesinde benzer anlam ve benzer biçim yöntemi kullanılmıştır.

<i>Şâhnâme</i> (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
هم او زان سخنها پشیمان شد دست ز تندی بخاید همی پشت دست (Berthels, II/204)	Padişah, şimdi sana söylediklerinden o kadar pişman ki, durmadan, elinin üstünü ısırıyor! (Lugal, II/350)	... peşimân olup eli arkasın dişler. (Abdî, II/11b)

Şâhnâme: poşt-i dest hâyiden

Biçimsel çeviri: elinin arkasını ısırarak

Deyimsel çeviri: pişman olmak

Necati Lugal: elinin üstünü ısırarak

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: eli arkasın dişlemek

Necati Lugal çevirisinde “elin arkası” yerine “elin üstü” ifadesi kullanılmış ve böylece benzer anlam farklı biçim yöntemi uygulanarak kısmî eşdeğerlikte bir deyim çevirisi yapılmıştır. Abdî tercümesinde ise daha lafzî bir çeviri tercih edilmiş, benzer anlam ve benzer biçim yöntemiyle deyim çevrilmiştir.

1.2. Benzer anlam, farklı biçimle çeviri (Kısmî eşdeğerlik)

Bu strateji; hedef dilde, kaynak deyim veya ifadeye benzer anlam taşıyan ancak farklı sözcük öğelerinden oluşan bir deyim veya ifadenin kullanılmasından oluşur. Kaynak ve hedef diller arasında bu tür eşdeğerlikler bulmak çoğu zaman mümkündür (Baker 1992:74).

Aşağıdaki tabloda görülen Arapça (Suçin 2013:195), İngilizce (İli 2015:124) ve Fransızca (Yalçın ve Büyüksaraç 2017:821) deyimler ile hedef dildeki karşılıkları benzer anlamlı fakat farklı biçimdedir:

Tablo 2: Benzer anlam, farklı biçimli deyim çevirisi

Kaynak dil	Biçimsel çeviri	Hedef dil
يزيد في النار حطبا	Ateşin odununu artırıyor	Yangına körükle gitmek
make someone's hair stand on end	Birinin saçlarını diken diken etmek	Tüyleri diken diken olmak
sing a different tune	Farklı bir melodi söylemek	Ayrı telden çalmak
D'évêque il s'est fait meunier	Piskopos iken değirmenci oldu	Attan inip eşeğe bindi

Abdî tercümesinde (*Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem*) benzer anlam ve farklı biçimle çeviri örnekleri şunlardır:

Şâhnâme (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
ز فتراک زين برگشایم کمند بخوادم از ایرانیان کین زند (Berthels, II/210)	Kemendini açıp, İranlılardan Jenderezim'in intikamını alacağım! (Lugal, II/361)	kemend açup İrânîlerden Zind kînin alam. (Abdî, II/18b)

Şâhnâme: Ez İrâniyân kîn hvâsten

Biçimsel çeviri: İranlılardan kin istemek

Necati Lugal: İranlılardan intikam almak

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: İrânilerden kin almak

Abdî tercümesindeki çeviri daha lafzî olmakla birlikte “istemek” fiili yerine “almak” fiilini kullandığı için biçimsel olarak kaynak metindeki ifadeden farklılaşmıştır. Dolayısıyla her iki çeviri de benzer anlam farklı biçimli çeviri yöntemine uymaktadır.

<i>Şâhnâme</i> (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
چو بی رستم ایران به چنگ آوریم جهان پیش کاوس تنگ آوریم (Berthels, II/181)	Rüstem'siz İnan'ı o zaman ele geçirir ve dünyayı Kavus'un başına dar ederiz! (Lugal, II/309)	İrân, Rüstem-i Destân'suz kıala [...] Kāvūs Şâh'a rüşen gündüzi siyâh idüp (Abdî, I/15b)

Şâhnâme: Cihân pîş-i Kāvus teng âverden

Biçimsel çeviri: Dünyayı Kāvus'un başına dar etmek

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: [Bir kimseye] rüşen gündüzü siyâh etmek

“Dünyayı başına dar etmek” deyimi anlam ve biçim itibariyle Türkçede de kullanılan bir deyimdir. Lugal, Türkçede de mevcut olan bu deyimi tercümesinde kullanarak benzer anlam ve benzer biçimle çeviri yöntemini kullanmıştır. Abdî çevirisinde ise benzer anlam farklı biçimle çeviri yöntemi izlenmiştir. Necati Lugal çevirisinde tam eşdeğerlik, Abdî tercümesinde kısmi eşdeğerlik vardır.

<i>Şâhnâme</i> (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
کز ایران برآوردی امروز گرد (Berthels, II/202)	İnan'ın mahvına yol açtın (Lugal, II/ 348)	İrân zemîni Tūrân 'askerine pây-mâl eyledüñ (Abdî, II/9b)

Şâhnâme: Ez-[câyî] gerd ber âverden

Biçimsel çeviri: [Bir yer]den toz kaldırmak

Anlam karşılığı: Paymal etmek, yok etmek

Necati Lugal: mahvına yol açmak

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: pâyımâl eylemek

Kaynak dildeki “bir yerden toz kaldırmak” deyimini hedef dilde biçimsel eşdeğerliğe sahip değildir. Bu sebeple Necati Lugal ve Abdî, benzer anlamlı farklı biçimli bir deyim kullanarak kısmî eşdeğerlikli bir çeviri yapmışlardır.

<i>Şāhnāme</i> (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
بهوش آمد و باز نالش بران پور کشته نیایش گرفت (Berthels, II/260)	Bir müddet sonra kendine gelince yeniden feryada başladı (Lugal, II/437)	hurüş idüp ağlaşurlardı, girü ‘aklı başına gelicek nâleye başlardı (Abdî, III/39a)

Şāhnāme: be hüş âmeden

Biçimsel çeviri: “bilinç”e gelmek

Anlam karşılığı: şuurunu yerine gelmek, kendine gelmek

Necati Lugal: kendine gelmek

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: akli başına gelmek

Her iki çeviri de benzer anlam ve farklı biçimle çeviri yöntemine uymaktadır.

<i>Şāhnāme</i> (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
همی جائش از رفتن من بخت یکی مهره بر بازوی من بیست (Berthels, II/238)	Savaşa gidiyorum diye yüreği parçalanıyordu. Koluma işte şu mühreyi bağlayarak (Lugal, II/411)	anam ağlayurak, hasretle ciger tağlayurak geldi. Bâzūma bir mühre bağlayup eyitdi (Abdî, III/22a-22b)

Şāhnāme: câneş be-hasten

Biçimsel çeviri: canı incinmek/yaralanmak

Necati Lugal: yüreği parçalanmak

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: ciğer dağlamak

Necati Lugal ve Abdî çevirisinde benzer anlamlı farklı biçimli deyimler kullanılmıştır. Kaynak metinde ve Lugal çevirisinde edilgen çatılı bir fiil kullanılırken, Abdî çevirisinde etken çatılı fiille aynı manayı ifade eden bir deyim söz konusudur. İki çeviride kısmî eşdeğerlik vardır.

<i>Şāhnāme</i> (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
چنین گفت کورا گرازست نام که در جنگ شیران ندارد لگام (Berthels, II/215)	Hecir: Bunların sahibine Güraze derler. Bu kahraman, aslanlarla savaşırken bile, atının dizginini geri çekmek adetinde değildir. (Lugal, II/370)	Hecir eyitdi: “Ol aķ serā-perde şāhibi Gürāz’dur ki cengde arşlanlardan yüz çevirmez (Abdî, II/24a)

Şāhnāme: ligām dāšten

Biçimsel çeviri: dizgini çekmek

Necati Lugal: dizginini geri çekmek

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: yüz çevirmek

Lugal tarafından kullanılan “dizginini geri çekmek” deyimini tam eşdeğer bir çeviridir. Abdî tercümesinde kullanılan “yüz çevirmek” deyimini ise benzer anlam farklı biçimde yapılmış bir çeviridir, bu sebeple kaynak metindeki deyimle aralarında kısmî eşdeğerlik vardır. Diğer yandan bu mısranın “ligām piçiden”⁶ (dizgini geri çevirmek = yüz çevirmek, firar etmek) şeklinde bir varyantı da vardır, dolayısıyla Abdî tercümesinde tercih edilen deyim bu varyantla daha mutabıktır. Bu açıdan bakıldığında, iki çevirideki deyim tercihi, varyant farklılığının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

1.3. Açıklama yoluyla çeviri

Bu, hedef dilde bir eşleşme bulunmadığında veya kaynak ve hedef dillerin üslup tercihlerindeki farklılıklar nedeniyle hedef metinde deyim dilinin kullanılmasının uygun görülmediği durumlarda, deyimlerin çevrilmesinde en yaygın kullanılan yöntemdir (Baker 1992:74). Özellikle kültüre dayalı deyimleri; hedef dilde aynı şekilde aktarmak, hatta bazen bir deyimle tam olarak karşılamak zor olabilir (Suçin 2013:196). Aşağıdaki tabloda Arapça (Suçin 2013:199), İngilizce (İli 2015:124) ve Fransızcadan (Yalçın ve

⁶ Ligām dāšten: ligām piçiden (Berthels, II/215).

Büyüksaraç 2017:822) açıklama yoluyla yapılmış deyim çevirileri görülmektedir. Bu örneklere bakarak şu çıkarımda bulunulabilir: Kaynak dilde kültüre dayalı bir deyim, kültürel unsurlardan arındırarak çevrilmesi açıklama olduğu gibi tersi de geçerlidir. Yani kaynak dilde kültür odaklı unsur olmayan bir deyimi hedef dilde kültür odaklı bir deyim veya kalıplaşmış ifadeyle çevirmek de açıklama olarak adlandırılabilir:

Tablo 3: Açıklama yoluyla deyim çevirileri

Kaynak dil	Biçimsel çeviri	Hedef dil
رجع بخفى حنين	Huneyn'in iki pabucuyla döndü	Eli boş dönmek
read the riot act to somebody	İsyan yasasını birine okumak	Birinin kulağını çekmek
bring home the bacon	Eve pastırmayı getirmek	Eve ekmek götürmek
Santé passe richesse	Sağlık zenginliği geçer	Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi
Qui paie commande	Ödeyen emreder, yönetir	Mühür kimde ise Süleyman odur

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem'de aktaracağımız açıklama örneklerini; kaynak ve hedef diller arasındaki eşleşmeme veya kültür odaklı deyimler sebebiyle değil, mütercimmin şairane söyleyiş hevesinin bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

Şâhnâme (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
برآشفت با گيو و با پيلتن (Berthels, II/200)	Kāvûs, onun bu halini görünce, büsbütün kaşlarını çattı (Lugal, II/342)	hışımından şîr-i jiyân gibi aňrayup (Abdî, II/6a-b)

Şâhnâme: ber âşüften

Biçimsel çeviri: karıştırmak, dağıtmak

Deyimsel çeviri: kızmak, öfkelenmek

Necati Lugal: Kaşlarını çatmak

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: hışımdan şîr-i jiyân gibi anrayup (öfkeden kızgın aslan gibi kükreyip)

Necati Lugal çevirisinde kullanılan deyim, benzer anlam farklı biçimle çeviri yöntemine uymaktadır. Ancak Abdî tercümesinde, kaynak metindeki “öfkelenmek” mealindeki tabir; “kızgın aslan gibi kükremek” ifadesiyle genişletilmiş, açıklama yoluna gidilmiştir. Burada karşılaşılan açıklama, hedef dile aktarılamayan kültür odaklı bir deyimden kaynaklanmamış olup, şairane söyleyiş endişesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Klasik tercüme anlayışında kaynak metne lafız ve söz dizimi düzeyinde sadakatin yanı sıra, bununla çelişen bir biçimde, yaratıcı üslup endişesinin yansımaları bir arada bulunabilmektedir.

Şâhnâme (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
ز گفتار او گيو را دل بست (Berthels, II/199)	Gîv'in canı sıkıldı (Lugal, II/342)	hayrân olup neyleyeceğinde ser-gerdân oldu (Abdî, II/6a)

Şâhnâme: Dil hasten

Biçimsel çeviri: Gönlü yaralanmak, incinmek

Necati Lugal: canı sıkılmak

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: hayrân olup neyleyeceğinde ser-gerdân⁷ olmak.

Necati Lugal çevirisinde benzer anlam farklı biçim yöntemiyle açıklanabilecek bir deyim kullanılmıştır. Abdî tercümesinde kaynak metindeki ifade genişletilmiş ve açıklama yöntemine uygun bir çeviri yapılmıştır. Bu açıklama da bir öncekinde olduğu gibi, hedef dile aktarılamayan kültür odaklı bir deyimden kaynaklanmamaktadır. Bu tür bir açıklamayı, şairane söyleyiş endişesi ve yaratıcılığı dışlamayan bir tercüme anlayışıyla açıklamak mümkündür.

1.4. Çıkarma yoluyla çeviri

Tek sözcüklerde olduğu gibi bazen bir deyim hedef metinden tamamen çıkarılabilir. Bunun nedeni, hedef dilde yakın bir eşleşme olmaması,

⁷ Ser-gerdân: “Başı dönen, ne yapacağını bilmeyen, şaşırılmış, sersemlemiş bir durumda olan (kimse), şaşkın, perişan” (Kubbealtı Lugati)

anlamının kolayca başka sözcüklerle ifade edilememesi veya üslupla ilgili nedenlerden olabilir (Baker 1992:77). Kaynak metin deyiminin hedef dile aktarılamadığı durumlarda üç farklı telafi mekanizmasına başvurulabilir:

Aktarılamayan deyimın veya kalıplaşmış ifadenin hedef dilde atlanması.

Eşdeğer olarak aktarılamayan unsurun hedef dilde hafifletilerek verilmesi.

Metnin başka yerlerine, kaynak metindeki etkiyi temin edecek ifadelerin eklenmesi. Örneğin kaynak metinde geçen yerde hedef dile aktarılamayan kelime oyunlarının metnin başka yerlerine serpiştirilmesi gibi (Suçin 2013:200).

İngilizce (İli 2015:125) ve Fransızca (Yalçın ve Büyüksaraç 2017:826) deyimlerin yer aldığı aşağıdaki örnekler, çıkarma yoluyla çeviri için verilen örneklerdendir:

Tablo 4: Çıkarma yoluyla deyim çevirisi

Kaynak dil	Biçimsel çeviri	Hedef dil
<i>Red/scarlet hat</i>	Kırmızı şapka	Kardinal
<i>Golf widow</i>	Golf dulu	Gemici karısı
<i>Jouer les Cassandre</i>	Kassandra'yı oynamak	1. Geleceği doğru öngörmek ancak bu öngörülerini kabul ettirememek. 2. Şom ağızlı olmak, sürekli iç karartıcı öngörülerde bulunmak
<i>Se croire sorti de la cuisse de Jupiter</i>	Jupiter'in uyluğundan çıktığına inanmak	Kendini olduğundan çok daha üstün görmek, kendini dev aynasında görmek burnu Kafdağı'nda olmak.

Aşağıda *Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem* adlı eserdeki çıkarma yoluyla yapılan çeviri örnekleri sunulurken, karşılaştırma imkânı sağlamak için Necati Lugal tarafından yapılan çevirilere de tabloda yer verilmiştir:

Şâhnâme (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
ز گفتار او گيو را دل بخت که بردی برستم برانگونه دست (Berthels, II/199)	Kâvûs'un Rüstem'e karşı böyle dil uzatmasına (Lugal, II/342)	Kâvûs Şâh-ı bî-tedbîrûn sözlerine hayrân olup (Abdî, II/6a)

Şâhnâme: dest borden

Biçimsel çeviri: el uzatmak

Necati Lugal: dil uzatmak

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: [Kâvûs'un] sözleri

Şâhnâme'de Kâvûs Şâh'ın, Rüstem hakkında hakaret dolu sözleriyle ilgili "el uzatmak" deyimini kullanılmıştır. Necati Lugal bu tabiri kısmen eşdeğer ve daha uygun bir deyimle Türkçeye aktarmıştır. Abdî tercümesinde ise bu durum hiçbir deyim kullanılmadan "Akılsız Kâvûs'un sözleri" mealindeki bir ifadeyle çevrilmiştir. Bu iki çeviriden ilki benzer anlam farklı biçimle yapılmış bir çeviriyken ikincisi çıkarma yöntemiyle yapılmıştır.

Şâhnâme (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
بگیر و بیر زنده بردارکن وزو نیز با من مگردان سخن (Berthels, II/199)	Sen o herifi al ve diri diri as da, bir daha benim yanımda adını ağzına alayım deme! (Lugal, II/342)	Tîz tut, elin bağla, h'âr u zâr ber-dâr eyle, dağı 'özr âşikâr eyleme (Abdî, II/6a)

Şâhnâme: suhan megerdân

Biçimsel çeviri: söz döndürmemek

Necati Lugal: adını ağzına almamak

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: özür âşikâr eylememek

Kaynak metindeki "söz döndürmek" Necati Lugal tarafından eşdeğer manadaki "adını ağzına almak" deyimine Türkçeye aktarılırken, Abdî tercümesinde kaynak metindeki deyim çıkarılmış, "artık bir şey söyleme" anlamında "dahı özür âşikâr eyleme" ifadesi kullanılmıştır. Necati Lugal çevirisinde kısmî eşdeğerlik, Abdî tercümesinde ise çıkarma yoluyla çeviri yöntemi izlenmiştir.

Şāhnāme (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dāstān-ı Sührāb b. Rüstem</i>
یکی جام میخواست از میگسار نکرد ایچ رنجه دل از کارزار (Berthels, II/207)	Savaşından yana hiç gam yemiyerek , sâkiden bir kadeh şarap istedi (Lugal, II/356)	meclis kurup ‘ayş u nūşe meşgûl oldı (Abdî, II/16b)

Şāhnāme: rence-dil nekerden

Biçimsel çeviri: gönlü incitmemek

Necati Lugal: gam yememek (tasa etmemek, kaygılanmamak, üzülmemek)

Dāstān-ı Sührāb b. Rüstem: -

Necati Lugal çevirisinde benzer anlam farklı biçimle çeviri yapılmıştır. Abdî tercümesinde ise kaynak dildeki “kaygılanmamak” anlamındaki “rence-dil nekerden” deyimini ihmal edilmiş, onun yerine gamsızlığı işaret eden “ayş u nūşe meşgûl olmak” ifadesi kullanılmıştır. Abdî tercümesindeki çeviri, Mona Baker’in çıkarma yoluyla çeviri stratejisine uymaktadır.

Şāhnāme (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dāstān-ı Sührāb b. Rüstem</i>
بسی پیل برگستواندار پیش همی جوشد آن اسپ بر جای خویش (Berthels, II/213)	Önünde birçok zırlı fillerin de bulunduğu bu at, bir türlü kabına sığamıyor (Lugal, II/367)	kendüye münāsib bir at тұrur (Abdî, II/22a)

Şāhnāme: ber-cây-ı hvîş cûşiden

Biçimsel çeviri: bulunduğu yerde kaynamak

Necati Lugal: kabına sığmamak

Dāstān-ı Sührāb b. Rüstem: durmak

Kaynak metindeki deyim, Necati Lugal tarafından kısmî eşdeğerlik sağlayan bir deyimle Türkçeye aktarılırken Abdî tercümesinde ise deyim kullanılmadan “durur” şeklinde çevrilmiştir. Burada deyim kullanılmamasının ötesinde, çeviride bir anlam kaybından söz edilebilir.

1.5. Deyim ilavesi

Bir çeviride hedef dilin tipik kelime dağarcığını (kullanılagelen bağdaştırmalar, kalıplaşmış ifadeler, deyimler ve atasözleri vb.) kullanmak, çevirinin okunabilirliğini, doğallığını ve akıcılığını büyük ölçüde artırır. Başka bir deyişle daha az 'yabancı' hissedilecek ve dahası telif bir eser izlenimi verecek bir hedef metin ortaya çıkabilir (Baker 1992:78). Mütercimim aynı zamanda bir şair veya yazar olması durumunda ortaya çıkacak metinde yaratıcılığın veya şairaneliğin yansımaları olarak birtakım farklılıklar olması beklenebilir. Bu bağlamda Abdî'nin tercümesinde dikkat çeken bir husus da, kaynak metinde deyim olmadığı çeviride deyim kullanılmasıdır.

<i>Şāhnāme</i> (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
خروشیدن نوش تُرکان شنید (Berthels, II/208)	yeme içme sesleri gelirdi (Lugal, II/358)	Sührâb-ı nerre-i şîri bî-ğam temâşâ iderdi, şafâ sürerdi (Abdî, II/17b)

Şāhnāme: Horîşiden-i nûş şeniden

Biçimsel çeviri: [Yeme] içme bağırımları işitilmek

Necati Lugal: yeme içme sesleri gelmek

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: Safâ sürmek

Kaynak metinde deyimli bir ifade Abdî tercümesinde benzer bir manayı ihtiva eden deyimle hedef dile aktarılmıştır. Bu tutum, eşdeğerlik yönünden kaynak metinle bağı zayıflatırken, Türkçe ifade açısından metnin doğal ve akıcı bir görünüm kazanmasına katkı sağladığı söylenebilir. Bu örnekten yola çıkarak bütün çeviri hakkında bir hüküm vermek doğru olmaz. Zira yukarıdaki örneklerde, bu anlayışın tam aksi yönde, lafzî çeviri örnekleri de söz konusudur. Ancak bu örnek bağlamında serbest çeviriye yaklaşan bir tutumdan bahsedilebilir.

<i>Şāhnāme</i> (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
به روز چهارم برآراست گيو چنين گفت با گرد سالار نيو (Berthels, II/198)	Dördüncü günü, artık, Gîv hazırlandı ve büyük pehlivan Rüstem'e dedi ki (Lugal, II/340)	Gîv-i nâmdâr ayağ elden koyup ayağ üzre turup Rüstem-i serdâr öninde baş koyup eyitdi (Abdî, II/4b)

Şāhnāme: Bâ gord-i sālâr-ı nîv çünîn goft

Çeviri: Genç ve büyük Komutan'a

Necati Lugal: Büyük pehlivan Rüstem'e dedi ki

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: Rüstem-i serdâr öninde **baş koyup** eyitdi

Bu beyitte Lugal büyük ölçüde birebir çeviri yaparken, Abdî tercümesinde ise, kaynak metinde olmayan “Baş koymak” deyiminin ilave edildiği görülmektedir.

<i>Şāhnāme</i> (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
تو دانی که کاوس را مغز نیست به تیزی سخن گفتنش نغز نیست (Berthels, II/204)	Kāvûs beyinsiz adamın biridir. Bir kere kızdı mıydı, ağzına geleni söyler! (Lugal, II/350)	Kāvûs ‘açıldan bîgânedür. Sehilce gâzab itdüğünleyin, ne didüğün bilür ve ne itdüğünden haberdârdur. (Abdî, II/11a-11b)

Şāhnāme: Suhan gufteneş nağz nîst

Biçimsel çeviri: Sözü hoş değil

Necati Lugal: Bir kere kızdı mıydı, ağzına geleni söyler!

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: ne didüğün bilür ve ne itdüğünden haberdârdur

Kaynak metinde deyim yer almazken; Lugal çevirisinde “Ağzına geleni söylemek” deyimini, Abdî tercümesinde ise “Ne dediğini bilmemek” anlamında bir deyim kullanılmıştır.

<i>Şāhnāme</i> (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
خود از جای برخاست کاوس کی برافروخت برسان آتش ز نی (Berthels, II/200)	kamışlıktan çıkan bir ateş gibi yerinden fırladı... (Lugal, II/342)	yirinden bebr-i beyân gibi şıçrayup gâzab odına neyistân gibi yanup yaluñlandı (Abdî, II/6b)

Şāhnāme: ez-cây ber-hâsten

Biçimsel çeviri: yerinden kalkmak

Necati Lugal: yerinden fırlamak

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: yirinden bebr-i beyân gibi sıçramak

Kaynak metindeki “Yerinden kalkmak” mealindeki ifade; iki çeviride “Yerinden fırlamak” ve “Yerinden sıçramak” deyimleriyle tercüme edilmiştir. Abdî tercümesinde “bebr-i beyân gibi” nitelmesi de eklenmesi suretiyle kaynak metindeki ifade genişletilerek Türkçeye aktarılmıştır. Burada ifadeye eklenen benzetme; yaratıcı ve şairane çeviri anlayışının bir yansıması olarak kabul edilebilir.

<i>Şâhnâme</i> (Firdevsî)	Necati Lugal Tercümesi	<i>Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem</i>
چنین گفت کامشب نیاید غنود همه شب همی نیزه باید بسود (Berthels, II/210)	Ey, akıllı ve cesur kahramanlar sakın bu akşam uykuya dalayım demeyin! (Lugal, II/360)	Bu gece gâfil olmayup gürz ü şemşirle hâzır olmağ gerekdir. (Abdî, II/18b)

Şâhnâme: nebâyed gonûd (uyumamalı)

Necati Lugal: uykuya dalmak (uyumaya başlamak)

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem: gafil olmamak (dikkatsiz, dalgın, habersiz olmak)

Kaynak metindeki “uyumak” anlamındaki “gonûden” kelimesi; Necati Lugal tarafından “uykuya dalmak” deyimine karşılanmış, Abdî tercümesinde ise “gafil olmak” tabiri tercih edilmiştir. “Uyumak” kelimesinin mecazen “Çevresindeki olayları fark etmemek, görmemek” anlamına geldiği ve “Gaflet uykusu” deyimini düşünüldüğünde “gaflet” ve “gafillik”le ilişkilendirilmesi mümkündür.

SONUÇ

Şâhnâme'nin 1947'te Necati Lugal tarafından yapılan çevirisinde, modern bir çeviri anlayışının sonucu olarak lafzî bir çeviriden ziyade mana odaklı bir çeviri yolu izlenmiştir. *Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem*'de ise yer yer kaynak dile lafız düzeyinde bir sadakat söz konusudur. Bu iki farklı yaklaşım sebebiyle Lugal çevirisinde deyimlerin aktarımında kısmî eşdeğerlik (benzer anlam, farklı biçim) daha çok görülürken, *Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem*'de ise tam eşdeğerlik (benzer anlam ve benzer biçim) yöntemi görece daha fazladır. Diğer yandan Türkçe ve Farsça arasında yüzyıllar boyunca devam eden etkileşimin neticesi olarak deyim çevirilerinde eşdeğerliğin çokluğu dikkat çekmektedir.

Ancak bu konuda kesin bir yargıya varmak için başka dillerde yapılan çevirilerdeki eşdeğerlik oranlarının karşılaştırılması gerekmektedir.

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem'de deyim ve kalıplaşmış ifadelerin çevirisinde biçimsel benzerliğin (lafzî çeviri) yanı sıra ve buna karşıt olarak, zaman zaman şairane bir söyleyiş motivasyonu ile mana yönünden serbest çeviriye temayül gözlemlenmektedir. Lugal çevirisi ise lafzen olmasa da tam da yaygın ve kabul gören modern çeviri anlayışına uygun olarak, mana yönünden daha sadıktır ve metin üzerinde şairane tasarruflardan uzaktır. Bu durum, modern ve klasik dönem çeviri anlayışları arasında önemli farklardan biri olarak değerlendirilebilir.

Dikkate değer bir diğer husus ise şudur: Mona Baker'in deyim çevirileri için tespit ve teklif ettiği çeviri stratejilerinde bazı çeviri uygulamaları zaruretten kaynaklanır. Buna karşın Abdî tercümesindeki tasarrufların her zaman için böyle bir zarurete bağlı olduğu söylenemez. Örneğin açıklama yoluyla çeviri, kaynak metindeki daha ziyade aktarılamayan kültürel odaklı deyimler için başvurulmuş veya başvurulması beklenen bir yöntemdir. Oysa Abdî tercümesinde böyle bir zaruret olmadığı hâlde, şairane söyleyiş arzusunun bir sonucu olarak başvurulduğu düşünülen açıklama örnekleri söz konusudur.

Abdî tercümesinde değinilmesi gereken bir diğer husus ise kaynak metinde deyim barındırmayan ifadelerin, söz konusu tercümede deyim içeren ifadelerle Türkçeye aktarılmasıdır. Kaynak metin üzerinde dilsel ve/veya kültürel bir zorunluluğa dayanmayan bu tür tasarruflar klasik dönem çevirilerinde rastlanan bir durumdur. Bu tür müdahaleler, kaynak metne sadakat açısından sorgulanabilir. Diğer yandan hedef dil açısından daha akıcı ve "çeviri kokmayan" bir metin anlamına gelmektedir.

Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem tercümesinde hem lafzî çeviri denebilecek düzeyde kaynak metne sadakat, hem de serbest çeviriyle izah edilebilecek mütercim tasarruflarının bulunması, çeviri anlayışı bakımından dikkate değer bir karşıtlık oluşturmaktadır. Aynı çeviri meetni içindeki bu iki karşıt tutum, çeviri faaliyetinin dinamik bir süreç olmasıyla açıklanabilir.

KAYNAKÇA

Abdî. 1736. "Dâstân-ı Sührâb b. Rüstem".

- Akarvardar Koçak, Zehra. 2022. "Derviş Hasan Medhî'nin 'Terceme-i Şehnâme-i Firdevsî' Adlı Eserinin Bilinmeyen Bir Nüshası". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (29):957-74.
- Aksoy Arıkan, Rabia. 2021. "Çeviride Kavramsallaştırma: Atasözleri ve Deyim Örnekleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14(77):142-50.
- Baker, Mona. 1992. *In other words*. London and New York: Routledge.
- Demir Öztürk, Nuray. 2022. "Beylikler Dönemi Tıp Metinlerinde Yapılan Türkçeleştirme ve Terim Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme". *Gazi Türkiyat* (31):37-52.
- Ertürkoğlu, Eren. 2023. "Osmanlı Dönemi Tercüme Geleneğinde Satırlı Tercüme Tekniği". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (30):131-81.
- Firdevsî. 1994. *Şehnâme*. Ankara: MEB Yayınları.
- Firdevsî-i Tûsî. 1962. *Şâhnâme-i Firdevsî*. C. II. editör E. E. Berthels. Moskova: İdâre-i İntişârât-ı Edebiyât-ı Hâver.
- Gökyay, Orhan Şaik. 2007. *Destursuz Bağa Girenler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gülzar, Zeynep. 2021. "Deyimler Ve Atasözleri Çevirisi Eleştirisinde Çevrilebilirlik Ve Çevrilemezlik: 'Tarikat-I Aşk' Örneği". *Doğu Esintileri* (15):351-70.
- İli, Mehmet. 2015. "İngilizce Deyimlerin Türkçeye Çevirisinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Yolları". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7(14):112-28.
- Kanar, Mehmet. 2010. "Şâhnâme". *TDVİA XXXVIII*:289-90.
- Kocabıyık, Hüseyin Selim. 2022. "Jean Paul Vinay ile Jean Darbelnet, Peter Newmark, Anthony Pym ve Gideon Toury'nin kuramları ışığında Necib Mahfuz'un 'Başkan'ın Öldürüldüğü Gün' adlı romanındaki dil oyunlarının Türkçe çevirisinin analizi". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (28):610-29.
- Kültüral, Zuhâl. 2010. "Şâhnâme". *TDVİA XXXVIII*:290-92.
- Özyurt, Salih. 2023. "Sührâb-nâme". *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları* 2(4):57-63.
- Stolze, Radegundis. 2013. *Çeviri Kuramları*. İstanbul: Değişim Yayınları.

- Suçin, Mehmet Hakkı. 2013. *Öteki dilde var olmak*. İstanbul: Say Yayınları.
- Venuti, Lawrence. 1995. *The Translator's Invisibility*. London and New York: Routledge.
- Yakut, Emrullah. 2019. *Tercüme-i Divân-ı Hâfız*. C. I. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Yakut, Emrullah. 2021. "Türkçe Şâhnâme Tercümeleri ve Zerdüş'tün Tercümelerde Uğradığı Dönüşüm". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 61(2):723-44. doi: 10.26650/TUDED2021-1007676.
- Yalçın, Perihan, ve Zeynep Büyüksaraç. 2017. "Analysis of Proverbs and Expressions Converted According to Mona Baker's Strategies. International Journal of Languages' Education and Teaching". *International Journal of Languages' Education and Teaching* 5(4):817-29.
- Yalçınkaya, Ozan Deniz. 2020. "Çeviride Eşdeğerlik Kuramı Bağlamında Deyimler Sorunu: Benim Adım Kırmızı Örneği". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12(24):96-104.
- Yazar, Sadık. 2011. "Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.